

De zeven kwaliteiten van de meesterlijke docent

*Hoe je leerlingen met plezier
aan het werk krijgt*

Klaas Jan Terpstra en Rolien Dijksterhuis

Auteurs: Klaas Jan Terpstra, OsmoConsult en Rolien Dijksterhuis
Ontwerp omslag: Studio Busser, Kristel Guit
Ontwerp binnenwerk: Sanna Terpstra
Vormgeving en opmaak: Studio Busser, Kristel Guit
Illustraties: Klaas Jan Terpstra
Eindredactie: Liesbeth Sollie

Uitgever: BigBusinessPublishers, Donald Suidman www.bbpublishers.nl/meesterlijk

ISBN 9789491757815

Eerste druk, juni 2020

© BigBusinessPublishersAlle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Een goede leraar is iemand die iets uit je
haalt in plaats van iets in je stopt.

—*N.D. Walsh*

Inhoudsopgave

	Op weg naar meesterschap	11
Hoofdstuk 1	Communiceren en reflecteren	15
1.1	Functioneren als docent: de zeven kwaliteiten van een meesterlijke docent	15
1.2	Communiceren met je leerlingen	19
1.3	Waarom reflecteren belangrijk is	24
1.4	Een stappenplan om te reflecteren	28
1.5	Leerling of leerstof centraal: de focus op leerproces of leerproduct	33
Hoofdstuk 2	Leren en informatie verwerken	35
2.1	Hersenontwikkeling en leren	35
2.2	Concentratie	39
2.3	Het reproductieve geheugen en het werkgeheugen	43
2.4	Het langetermijngeheugen	45
2.5	Het ontwikkelen van leerstrategieën	48
2.6	Motivatie	53
Hoofdstuk 3	De eerste kwaliteit: Didactisch meesterschap	57
	<i>Zorgen voor een duidelijke didactische lesstructuur</i>	
3.1	De didactische opbouw van een les	57
3.2	Start van een les	59
3.3	Vragen stellen in de klas	61
3.4	Werkvormprocedures, instructie en evaluatie	63
3.5	Opdrachten waarbij moet worden samengewerkt	68
3.6	Het vormen van groepen voor samenwerkingsopdrachten	72
3.7	Huiswerk	76
3.8	Tips om meer activerend en procesgericht les te geven	77
3.9	Werken met een Sociale vaardighedenkaart	81
3.10	Leerprestaties beoordelen	81

Hoofdstuk 4	De eerste kwaliteit: Didactisch meesterschap (vervolg)	89
	<i>Activerende werkvormen effectief inzetten</i>	
4.1	Woordweb	89
4.2	Wie of wat ben ik?	90
4.3	Stelling	91
4.4	Duo-opdrachten	91
4.5	Experts	92
4.6	Placemat	95
4.7	Dat mag je niet zeggen	96
4.8	Flitsen	97
4.9	Binnen- en buitenkring	98
Hoofdstuk 5	De tweede kwaliteit: Pedagogisch meesterschap	101
	<i>Een positief en veilig pedagogisch klimaat creëren</i>	
5.1	Het scheppen van een positief pedagogisch klimaat	101
5.2	Mogelijke effecten van onduidelijk of inconsequent gedrag	102
5.3	Feedback geven op gedrag; de O.E.N.-boodschap	107
5.4	Veiligheid, geborgenheid en vertrouwen: de relatieboekhouding op orde	111
5.5	Congruentie en duidelijkheid	114
5.6	Aandacht, geduld, empathie en acceptatie	116
5.7	Weerstand in leerprocessen	117
5.8	Omgaan met agressie	122
5.9	Belonen en straffen	125
Hoofdstuk 6	De derde kwaliteit: Persoonlijk leiderschap	133
	<i>Leidinggeven op een positieve en duidelijke manier</i>	
6.1	Leiderschap: hoe je als docent de regie kunt nemen	133
6.2	Van dramadriehoek naar groeidriehoek	135
6.3	Interactieroos van Leary	147
6.4	De regie kwijtraken en weer terugwinnen	155
6.5	Boven of onder	162

Hoofdstuk 7	De vierde kwaliteit: Zelfverantwoordelijkheid	169
	<i>Vrijheid van kiezen en handelen creëren</i>	
7.1	Ontwikkeling en beïnvloeding van gedrag	169
7.2	Familieverbanden in systemisch perspectief	173
7.3	Boodschappen uit je gezin van herkomst	176
7.4	Ruimte innemen	180
7.5	Kernkwaliteiten en kernwaarden	182
Hoofdstuk 8	De vijfde kwaliteit: Systemisch meesterschap	189
	<i>Groepsprocessen positief beïnvloeden</i>	
8.1	Groepsvorming in systemisch perspectief	189
8.2	Groepsvorming; de oriëntatiefase	192
8.3	Socialisatie	194
8.4	Confrontatie	201
8.5	Stabilisatie	205
8.6	Afscheid	207
8.7	Het voeren van een klassengesprek	208
Hoofdstuk 9	De zesde kwaliteit: Dialogisch meesterschap	215
	<i>Effectieve gesprekken voeren met leerlingen en hun ouders</i>	
9.1	Effectieve gesprekken voeren met leerlingen	215
9.2	Het O – WELKE stappenplan	222
9.3	Verbindende vragen en andere gespreksinterventies	224
9.4	Gesprekken met ouders	229
9.5	Leerlingen met een andere culturele achtergrond	231

Hoofdstuk 10	De zevende kwaliteit: Synergetisch meesterschap	237
	<i>Samenwerken met collega's</i>	
10.1	Functioneren in verschillende systemen	237
10.2	Docent zijn in systemisch perspectief	238
10.3	Functionele ordeningen	242
10.4	Intervisie	244
10.5	Op zoek naar meer kwaliteiten en vaardigheden	246
10.6	Wederzijds lesbezoek	248
	Tot slot	249
	Woorden van dank	250
	Verantwoording van de inhoud	251
	Bronvermelding	252
	Over de auteurs	254
	Bijlagen	257
1	Lesvoorbereiding	259
2	Klassenopstelling ten behoeve van werkvormen samenwerkend leren	260

Op weg naar meesterschap

Docenten hebben het enorm druk. Toch heb je dit boek opengeslagen omdat het je mogelijk interessant lijkt. Dan ben je ongetwijfeld één van die vele docenten die, ondanks de soms moeilijke omstandigheden, met hart en ziel lesgeeft en zichzelf met veel plezier blijft ontwikkelen.

We vertellen je dan niets nieuws als we schrijven dat het een bijzonder proces is om leerlingen aan het werk te krijgen. Om hen iets te laten leren: een vak, iets over zichzelf en over hun functioneren in een groep. Soms heftig, vaak heel leuk en af en toe verschrikkelijk moeilijk. Leraar ben je en lesgeven is een vak waarin je jezelf voortdurend kunt verbeteren.

We willen je met dit boek vooral laten zien hoe mooi en zinvol onderwijs kan ontstaan in het contact tussen jou en je leerlingen. We hebben ervoor gekozen om aan de hand van zeven basiskwaliteiten de processen te beschrijven die dit contact sterk beïnvloeden, zoals de didactische opbouw van lessen, het pedagogisch klimaat, het positief beïnvloeden van groepsprocessen, hoe je leidinggeeft aan de groep, de manier waarop je met leerlingen communiceert en hoe je je als mens voor de klas manifesteert.

Samen vormen deze basiskwaliteiten zeven elkaar aanvullende aspecten van meesterschap.

In dit boek hebben we ons dus vooral gericht op je functioneren als docent.

Daarom hebben we het zo opgebouwd dat je aan de hand van de beschreven zeven basiskwaliteiten je meesterschap verder kunt ontwikkelen. In welke situatie je ook werkt. Of je nu werkt met een vernieuwd onderwijsconcept als Agora of de democratische school of op een klasieke school, of je nu werkt als vakdocent of als pedagogisch coach, je kunt in dit boek vinden wat bij jou past.

Wij hebben ons in vooral gericht op het ontwikkelen van de kwaliteiten die je in staat stellen een meesterlijke docent te zijn voor je leerlingen, een docent die zelf kan bepalen op welke manier zij het beste leren.

Het is geen boek met kant-en-klare recepten die, als je ze goed uitvoert, vanzelf leiden tot goede lessen. Het is wel een boek dat je in staat stelt je

bewust te worden van je eigen stijl van lesgeven en die verder te ontwikkelen.

Dit boek helpt je om je eigen missie in het onderwijs nog beter te kunnen realiseren.

Want er bestaat niet één goede manier van lesgeven. Er bestaan wel goede en inspirerende leraren die onderling allemaal van elkaar verschillen in de manier waarop ze met hun leerlingen werken. Tegelijkertijd hebben al die meesterlijke docenten iets met elkaar gemeen in hun benadering van leerlingen. Die benadering hebben we samengevat in de zeven basiskwaliteiten. Dit boek biedt veel praktijkkennis die wij en veel van onze collega's daarbij hebben opgedaan. Waar mogelijk hebben we deze praktijkkennis gekoppeld aan de resultaten van wetenschappelijk onderzoek.

Door het boek heen staan tips en belangrijke zaken om even bij stil te staan, aangegeven met: Tip, opdrachten

Dit boek biedt mogelijkheden om je perspectief te verbreden. De zoektocht naar wat werkt voor jou en voor je leerlingen, vergroot je bewustzijn als docent, waardoor je steeds meer inzicht krijgt in de manier waarop je als docent en ook als mens functioneert in contact met je leerlingen. Op basis van die inzichten, kun je steeds meer professionele vaardigheden en

kwaliteiten ontwikkelen. Dat proces maakt je tot een authentieke en meesterlijke docent, die zijn leerlingen met plezier aan het werk krijgt.

Zo kan dit boek je helpen bij het bevestigen van wat je als docent al goed doet en je helpen bij het vinden van nieuwe wegen om nog beter te worden. Het kan je helpen vorm te geven aan een leven lang leren en zoveel mogelijk te genieten van het leren van de leerlingen die aan jou zijn toevertrouwd. Want, zoals prof. J. van Driel in zijn oratie uiteenzet: *'Van een lerende docent leren leerlingen het meest.'*

Ten slotte hopen we dat dit boek zal bijdragen aan een type onderwijs waarin jij je als docent gehoord voelt en je erkend weet in je kwaliteiten. Waardoor je voor je leerlingen een docent kunt zijn door wie zij zich gehoord voelen en zich erkend weten in wie ze zijn. Dan kunnen je leerlingen zich ontwikkelen tot evenwichtige en verantwoordelijke volwassenen.

Klaas Jan Terpstra en Rolien Dijksterhuis

Maart 2020

Hoofdstuk 1

Communiceren en reflecteren

‘Van een lerende vakdocent leer je het meest’

—Titel oratie van Prof. Dr. Jan van Driel

Hoe zorg je ervoor dat je leerlingen leren? Hoe zorg je ervoor dat zij het maximale kunnen halen uit de tijd die ze op school doorbrengen?

In dit inleidende hoofdstuk bespreken we verschillende perspectieven van waaruit je als docent met je leerlingen kunt communiceren, zodat zij in staat worden gesteld te kunnen leren in een veilig leerklimaat.

Aan de hand van een praktisch stappenplan leer je hoe je op je eigen functioneren als docent kunt reflecteren, hoe je je vaardigheden kunt vergroten en je kwaliteiten kunt ontwikkelen.

1.1 Functioneren als docent: de zeven kwaliteiten van een meesterlijke docent

Na de zomervakantie vullen de brugklassen zich met nieuwe leerlingen. En dan, na vier, vijf of zes jaar vertrekken ze met een Vmbo, een Havo of een Vwo diploma. Wat een ontwikkeling maken ze dan door! Ze vertrekken met veel meer kennis en vaardigheden, hebben kwaliteiten ontwikkeld en ze hebben een enorme sociaal-emotionele ontwikkeling doorgemaakt.

Jouw rol als docent is daarbij op veel manieren van groot belang. Uit heel veel onderzoeken (zoals beschreven in de oratie van prof. Dr. J. van Driel, *Van een lerende vakdocent leren leerlingen het meest*), blijkt dat uiteindelijk de docent de bepalende factor is als het gaat om goed onderwijs.

Hieronder beschrijven we zeven kwaliteiten, inclusief de daarbij behorende vaardigheden, die kenmerkend zijn voor goede docenten. Het zijn belangrijke basiskwaliteiten die samen het fundament vormen om je leerlingen in staat te stellen zich te ontwikkelen in een positief leerklimaat. We beschrijven voor elke kwaliteit wat je kunt doen om jezelf te ontwikkelen tot een meesterlijke docent.

Hieronder worden de verschillende kwaliteiten in het kort besproken.

1. Didactisch meesterschap

In de eerste plaats is het nodig te zorgen voor een duidelijke didactische lesstructuur.

Er moeten duidelijke leerdoelen worden opgesteld, om daarna te bepalen wat de leerlingen nodig hebben om die te kunnen bereiken. Vervolgens komt aan de orde hoe je ervoor kunt zorgen dat op elk moment in de les zoveel mogelijk leerlingen aan het werk zijn met de leerstof. Het effectief kunnen inzetten van allerlei werkvormen is daarbij een belangrijk aspect. Didactisch meesterschap betekent dat je zowel een resultaatgerichte vakdocent bent, als een procesgerichte coach. Als vakdocent ben je gericht op de inhoud: 'Wat is er aan de orde?' 'Wat moet het leerproduct zijn en hoe wordt dat beoordeeld?' Als coach ben je gericht op de procesmatige kant. Als coach onderzoek je met je leerlingen wat zij nodig hebben om zich te kunnen ontwikkelen, hun aanpak te verbeteren en waar nodig betere resultaten te behalen.

Omdat we het didactisch meesterschap beschrijven voor alle docenten ongeacht de vakken die ze geven, gaan we niet in op vakdidactische vragen zoals de manier waarop leerlingen inzicht verwerven in specifieke begrippen van een vak, de volgorde waarin stofonderdelen aan de orde moeten komen, etc. Dat neemt niet weg dat naast algemene didactische vragen ook vakdidactische vragen een belangrijke rol spelen. We verwijzen je daarvoor naar de grote hoeveelheid vakliteratuur.

Deze eerste kwaliteit wordt beschreven in hoofdstuk 3 en hoofdstuk 4.

2. Pedagogisch meesterschap

Leerlingen kunnen pas optimaal leren als je een positief en veilig leerklimaat in de klas creëert. Het gaat dan om hoe je het in de klas mogelijk maakt om leerlingen een goed leerproces te kunnen laten doorlopen. Je hebt een scala aan pedagogische vaardigheden nodig om dat voor elkaar te krijgen. Daarnaast moeten de leerlingen vaardigheden aanleren die ze kunnen gebruiken binnen hun leerproces, bijvoorbeeld sociale vaardigheden voor samenwerken. Hierdoor speel je ook een belangrijke rol in de

opvoeding en ontwikkeling van de leerlingen. Als het gaat om pedagogisch meesterschap is het ontwikkelen van procesvaardigheden enorm belangrijk.

De tweede kwaliteit wordt beschreven in hoofdstuk 5.

3. Persoonlijk leiderschap

Hoe goed je didactisch ook gekwalificeerd bent en hoeveel vakkennis je ook hebt, dat is geen garantie dat je leerlingen daardoor veel leren. Om dat te bereiken is het nodig dat je daarnaast op een positieve en duidelijke manier leiding kunt geven aan een groep leerlingen. Aangezien je de leiding hebt, sta je boven de groep maar je maakt tegelijk ook altijd deel uit van diezelfde groep: je bent een groepslid met een speciale taak. Leidinggeven aan een groep doe je dus niet door zaken af te dwingen en op macht gebaseerde interventies in te zetten, maar door een positieve relatie op te bouwen met je leerlingen zodat zij jouw gezag als leraar accepteren, graag bij jou in de klas zitten en bereid zijn zich in te zetten. Anders gezegd: het gaat om de manier waarop je je klas mée krijgt. De manier waarop je dat doet, wordt sterk bepaald door je eigen persoonlijkheid als docent. Wie je bent, wat je wilt, je overtuigingen, je mensbeeld en je opvattingen over hoe je de wereld tegemoet treedt, bepalen de manier waarop je als docent zichtbaar wordt voor je leerlingen en je collega's.

De derde kwaliteit wordt beschreven in hoofdstuk 6.

4. Zelfverantwoordelijkheid

De vierde kwaliteit gaat om de manier waarop je zorgt voor vrijheid van kiezen en handelen. We beschrijven hoe je je bewust kunt worden van de onbewuste patronen die bepalen hoe je op allerlei verschillende situaties reageert. Als je je bewust bent van de manier waarop je functioneert in relatie tot je leerlingen en hun ouders, je collega's en de schoolleiding, creëer je voor jezelf de vrijheid om te veranderen, om nieuw gedrag te ontwikkelen zodat je op een positieve manier samen met de klas kunt bereiken wat je voor ogen hebt. Het helpt je te voorkomen dat de manier waarop je handelt uitsluitend wordt bepaald door oude reflexen. Ook hier speelt de invloed van je persoonlijkheid als docent een belangrijke rol.

De vierde kwaliteit wordt beschreven in hoofdstuk 7.

5. Systemisch meesterschap

Een groep individuen die op de één of andere manier bij elkaar betrokken is, gedraagt zich als een levend systeem, vergelijkbaar met een ecologisch systeem. Dat geldt voor een familie, een gezin, een team en dus ook voor een klas met leerlingen. Voor leerlingen is het heel bepalend aan welke

ongeschreven regels zij moeten voldoen om erbij te horen, om een plek in de groep te kunnen innemen.

De vijfde kwaliteit gaat over de vraag hoe je groepsprocessen in de klas positief kunt beïnvloeden. Een positieve groep kan een feest zijn om aan les te geven omdat de leerlingen kunnen samenwerken en actief aan het werk zijn, terwijl een onveilige of zelfs vijandige groep je soms tot wanhoop kan drijven.

In hoofdstuk 8 beschrijven we welke pedagogische mogelijkheden je hebt om ervoor te zorgen dat er een veilige constructieve groep kan ontstaan. En op welke manieren je een onveilige groep kunt helpen ontwikkelen tot een veilige en constructieve groep.

6. Dialogisch meesterschap

De zesde kwaliteit beschrijft de manier waarop je effectieve gesprekken kunt voeren.

In veel situaties is het nodig dat je het gesprek aangaat met een leerling. Bijvoorbeeld als je vermoedt dat er iets met een leerling aan de hand is, over de prestaties van een leerling of als je een leerling aan wilt spreken op ongewenst gedrag. Ook met ouders en collega's voer je regelmatig gesprekken.

In hoofdstuk 9 komen een groot aantal mogelijke gespreksinterventies aan de orde die je kunnen helpen bij het opbouwen van een zo optimaal mogelijke relatie met je leerlingen en hun ouders, zodat je leerlingen zich zo goed mogelijk kunnen ontwikkelen.

7. Synergetisch meesterschap

Zoals bij kwaliteit 5 al aan de orde kwam: ook het team en de school waar je werkzaam bent, gedragen zich als een levend en lerend systeem. Als vakdocent maak je deel uit van het schoolteam, van een vaksectie en het mentoren-team. De schoolcultuur, de manier waarop binnen een school met elkaar wordt omgegaan, de ongeschreven regels die bepalen of je er als docent bij hoort, alles heeft invloed op je functioneren als docent.

Je zult regelmatig in gesprek gaan over het functioneren van individuele leerlingen of over een bepaalde klas. Je kunt daarbij gebruikmaken van dezelfde gespreksinterventies die in hoofdstuk 9 al aan de orde zijn geweest. Tegelijkertijd kennen gesprekken met collega's nog een extra dimensie.

In hoofdstuk 10 beschrijven we hoe je je bewust kunt worden van de systemische krachten die binnen de school en je team kunnen optreden. We beschrijven wat de invloed daarvan kan zijn op jouw functioneren en welke stappen je kunt zetten om een constructieve bijdrage te leveren aan goed onderwijs op jouw school. Daardoor kun je werkelijk van betekenis

zijn als teamlid en als docent. Jouw bijdrage kan dan het grotere geheel, waarvan je deel uitmaakt, op een hoger plan brengen. Als iedere leerling en elke collega, inclusief jijzelf, kan zorgen voor een betekenisvolle bijdrage ontstaat er *synergie*. Dan is het geheel meer dan de som der delen.

Voordat we de zeven kwaliteiten uitgebreid beschrijven, staan we in hoofdstuk 1 en 2 stil bij een aantal belangrijke aspecten op het gebied van communiceren, leerprocessen en strategieën, concentratie en motivatie.

1.2 Communiceren met je leerlingen

Goed kunnen communiceren met je leerlingen is van groot belang, enerzijds om hen zo in staat te stellen te kunnen leren en anderzijds om een goede relatie met hen te kunnen onderhouden. Een goede relatie met je leerlingen is immers de basis voor een positief leerklimaat.

Je communiceert door middel van taal. Je non-verbale communicatie bepaalt echter voor een belangrijk deel of ook daadwerkelijk overkomt wat je wilt zeggen.

► Voorbeeld

Johan, docent aardrijkskunde, kijkt de klas rond en zegt dan nadrukkelijk en op vriendelijke toon: 'Oké mensen, ik leg nog een keer uit wat de belangrijkste punten zijn van deze paragraaf'. In een andere situatie zou hij precies hetzelfde kunnen zeggen, maar dan boos kijkend en op geïrriteerde toon. Waarbij hij vooral de nadruk legt op 'nog een keer'. Letterlijk is wat hij dan zegt hetzelfde, maar het zal heel anders op zijn leerlingen overkomen waardoor ook zijn interactie met de klas zal anders zijn.

Non-verbale communicatie

Alles wat we zeggen, en heel veel van wat we niet zeggen, komt tot uitdrukking in onze lichaamstaal: de *non-verbale communicatie*. Daaronder vallen stemintonatie, toonhoogte, volume en spreesnelheid, ook wel de *analoge taal* genoemd, en lichaamstaal zoals gezichtsuitdrukking, gebaren, houding en dergelijke.

Uit onderzoek blijkt dat mensen, wanneer ze met elkaar communiceren, bewust en onbewust sterk letten op allerlei non-verbale signalen die de gesprekspartner uitzendt.